

Прогноза на населението в планинските територии на България до 2050 г. за целите на регионалното развитие

Надежда Илиева

Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН, гр. София, ул. акад. Г. Бончев, бл.3
e-mail: nadeto.ilieva@abv.bg

Абстракт: Планинските територии в България се отличават с влошени социални и икономически показатели в сравнение с останалите части на страната. Тези територии изискват специфични политики и планове за развитие, които да са насочени към стабилизирането им и ограничаване на процесите на обезлюдяване. Тяхната ефективност във времето, до голяма степен се определя от бъдещите демографски процеси. В настоящото изследване въз основа на анализа на съвременното състояние, тенденциите в демографското развитие, както и очакваното въздействие на различни по своя характер фактори е направена прогноза на населението по населени места в планинските територии в България до 2050 г. Демографската прогноза е разработена в три варианта (песимистичен, оптимистичен, и реалистичен). Използван е метода на кохортните компоненти.

Ключови думи: планински територии, прогноза на населението, песимистичен, оптимистичен, реалистичен вариант

Увод

Според Карос и др., (2000 г.) планинските райони обхващат 24% от земната повърхност и в тях са концентрирани 12% от населението на Земята, а 14% от населението на света живеят в близост до планинските територии. Проучване от 2004 г. (Nordregio), поръчано от Европейската комисия, показва, че планинските райони в тогавашните държави-членки на Европейския съюз, Норвегия и Швейцария заемат около 40,6 % от общата площ и в тях живеят 19,1 % от общото население на обхванатите от проучването държави.

През 1992 г. глобалното значение на планините е признато от Организацията на обединените нации на Конференция за околната среда и развитието, проведена в Рио де Жанейро. Включването на глава отнасяща се до планините в този ключов документ "Управление на крехките екосистеми: устойчиво планинско развитие" ги поставя на една основа с други големи глобални проблеми като обезлесяването на тропическите гори, изменението на климата, и опустиняването. По-късно Общото събрание на ООН обявява 2002 г. за Международна година на планините. Европейското законодателство определя планинските територии, заедно с териториите с ниска гъстота на населението и островните, като райони с неблагоприятни географски характеристики. Въпреки разнообразните природни условия, демографски потенциал и икономическо развитие, повечето от тези райони са изправени пред общи предизвикателства свързани със: затруднен достъп до ключови инфраструктурни съоръжения и редица услуги, моноструктурна икономика, ниска гъстота на населението, уязвими природни условия и др. В същото време, поради техните специфични географски характеристики, в тези територии съществува голям потенциал за растеж, като уникални природни условия, културно наследство и предпоставки за развитието на туризма.

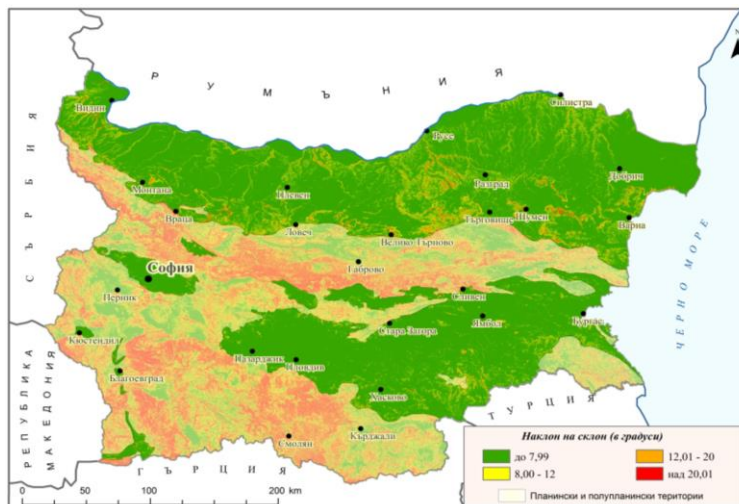
Планинските райони в цяла Европа са били във фокуса на различни политически подходи през дълъг период от време. Всъщност, първите национални закони, защитаващи планинските райони са въведени в алпийските страни в края на 19 век чрез националното си законодателство. Всъщност, тези страни са първите, в които се разработват международни политически подходи за справяне с проблемите в планинските райони чрез създаване на Международна комисия за защита на високопланинските райони през 1952 г. На европейско равнище, ключова година е 1975 г., когато Европейската икономическа комисия приема директива за планинското животновъдство, в т.нар райони с неблагоприятни природни условия. Целта е да се отговори на предизвикателствата в развитието на селското стопанство, чрез система от преки плащания на земеделските стопани в тези райони, в рамките на общата селскостопанска политика. От 1990 г. се наблюдава значително увеличаване на броя и обхвата на политиките насочени към планинските райони във всички нива на управление - местно, регионално, национално и европейско. Наистина, има редица политически инициативи финансирани от ЕС, които оказват влияние върху развитието на планинските райони, включително на селското, горското стопанство, регионалната и кохезионната политика, околната среда, опазването на природата, биологичното разнообразие, транспорта и инфраструктурата. В т.нар. „Зелена книга за териториалното сближаване, пътят напред“ (2008) Европейската комисия предлага по-активна позиция насочена към тези територии. В нея се предлага нов подход по-различен от традиционните, който се фокусира върху възможностите, които предлагат тези територии "и трансформиране на многообразието в предимство, което допринася за устойчивото развитие на целия ЕС". Този подход не означава, че не се омаловажават неблагоприятни природни условия, пред които се изправят тези региони в социално-икономическото си развитие. Във фокуса на съвременните политиките, на преден план не се поставя въпроса, какви допълнителни компенсации трябва да се предоставят на районите със специфични географски особености. Вместо това в стратегията Европа 2020 се подчертава, че за постигането на основните приоритети в политиката на ЕС, следва да се търсят такива подходи и да се стимулират такива инициативи, които да бъдат адаптирани към ландшафтно-екологичните особености на

съответната територия и да са пряко свързани и да се разглеждат в синхрон с местните социалните, икономическите и културни особености. Политиката на Европейския съюз обръща специално внимание на планинските, островните и слабонаселените територии, които са сериозно засегнати от неблагоприятни природни и демографски процеси, като част от стремежа да се намалят регионалните неравенства.

Съществуват различни научни подходи и принципи при определянето на пространствения обхват на планинските територии. Различните определения акцентират на морфометричните характеристики (надморска височина, наклон на склон), климатичните условия (температурни контрасти), земеползване и земно покритие – доминирането на горските ландшафти в планинските територии, ограничения обхват на обработваемата земя. Голяма част от планинските територии са заети от резервати, национални паркове, защитени местности, които представляват важна пречка за първично земеползване и други икономически дейности.

В Европа и света няма общовъзприета дефиниция за планинска територия. Трябва да се отбележи, че много държави разполагат със свои собствени определения, в които се възприемат различни прагови параметри. Обикновено колкото „по-планинска“ е дадена държава, толкова „по-завишени“ са критериите ѝ за определяне на планина и планински район и обратно.. Според Nordregio (2004) „като и да е дефиниция да се вземе тя ще бъде компромис между определенията в различните държави“. Според „Programme Territorial Diversity“ (ESPON, 2013) планината може да се възприеме и като културно понятие „... или по друг начин казано, планините са колкото физическа реалност, толкова и психическо възприятие“. Price и др. (2004 г.), препоръчва освен географски критерии като надморска височина и наклон, бъдещите закони за планинските територии да включват също икономически и социални критерии. Различните методологии определят и различията в делимитацията на планинските територии. Очертават се два подхода при дефинирането на понятието „планина“, като физикогеографска единица, от една страна, и за целите на регионалното развитие, от друга. Така например според Nordregio (2004), който се фокусира върху планинските територии като физикогеографска категория, за планински се определят общините, в които повече от половината от мрежовите клетки с размер един квадратен километър отговарят на морфометричните характеристики за планина, независимо дали площта заета от планини е населена или не. Докато в „Зелената книга за териториалното сближаване, пътят напред“ (2008) понятието планина се осмисля от това какви условия за живот съществуват в териториите с планински релеф, като регионите NUTS 3 се определят като "планински", само ако над 50% от населението живее в планинските територии. Трети, използват комбинирани подходи. Такъв подход е използван в „Study on the relevance and the effectiveness of ERDF and Cohesion Fund support to Regions with Specific Geographical Features – Islands, Mountainous and Sparsely Populated areas“ (2012), според който регионите от NUTS3 ниво могат да бъдат типологизирани в три категории: а) региони, в които повече от 50% от населението им живее в планинските райони; б) региони, в които повече от 50% от повърхността им, попада в планинските територии; и в) региони, в които както повече от 50% от населението им живее в планинските райони; така и повече от 50% от повърхността им, попада в планинските територии. Понятието "планина" може да се използва не само за нуждите на регионалната политика, но и при решаването на други проблеми – екологични или селскостопански. Оттук произлиза и парадокса, при който в зависимост от проблемите, които се решават съществуват и различни разбираня за понятието „планина“. С други думи целите, които трябва да се постигнат определят и същността на понятието за планина. В рамките на регионалната политика могат да бъдат идентифицирани два подхода при определянето на планинските райони. Първият подход е свързан с понятието „massif“, който произлиза от френски „aménagement du territoire“. При него всяка планина се определя като отделна територия, и се прилагат целеви мерки в рамките на тези ареали. Впоследствие тези масиви могат да се групират, делимитирайки се по общинските граници и да обхванат от няколко до голям брой общини. Целта е да се изгради кохерентна цялостна стратегия за развитие на целия планински ареал. Алтернативният подход, който се предлага е формирането на „планински райони“. Този подход се прилага от Европейската комисия (2008), при който се насочва вниманието на делът на жителите, които обитават планински територии. Обосновката е, че високият процент на планински територии оказва влияние върху процесите на регионално развитие.

В настоящата разработка са използвани границите на планинските и полупланинските територии според Алексиев (2015), разработени в рамките на проект „Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и приграничните райони в България на ниво общини за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставачи райони“ (2015) изпълнен по поръчка на Министерството на регионалното развитие и благоустройството.

по Алексиев (2015), изработил: Илиева (2015)

Фиг. 1. Наклон на склоновете с очерчания на планинските и полупланинските

Източник: „Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и приграничните райони в България на ниво общини за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставаци райони“ (2015)

Според Алексиев (2015) на основата на количествените морфографски, морфометрични и морфогенетични показатели в пределите на територията на нашата страна са отделени планински и полупланинските региони:

- „Планински регион: съчетание от контрастни земни форми, отговарящи на критерии и показатели за планина и разполагащи се в хипсометрични пояси с долна граница 700 метра надморска височина.
- Полупланинска регион: – позитивни земни форми, отговаряща на критерии и показатели за ниска планина, разполагаща се в хипсометричния пояс между 500 и 700 метра надморска височина.“

В същата разработка са определени и следните количествени показатели:

1. Над 700 m надморска височина всички територии се определят като планински.
2. От 500 m до 700 m надморска височина и наклон на склона $\geq 8^\circ$ се определят като полупланински територии.
3. Под 500 m надморска височина с наклон на склона $\geq 8^\circ$ и локална амплитуда на релефа ≥ 100 m и допълнителен критерий климатичен контраст над 35 се определят като полупланински територии.

Количествените показатели на критериите, свързани с релефа са определени чрез пространствен анализ на цифров модел на релефа (DEM).

Планинските и полупланинските територии в България се отличават с влошени социални и икономически показатели в сравнение с останалите части на страната. Тези територии изискват специфични политики и планове за развитие, които да са насочени към стабилизирането им и ограничаване на процесите на обезлюдяване. Тяхната ефективност във времето, до голяма степен се определя от бъдещите демографски процеси. В настоящото изследване въз основа на анализа на съвременното състояние, тенденциите в демографското развитие, както и очакваното въздействие на различни по своя характер фактори е направена времева (до 2050 г.) и пространствена (по населени места) прогноза на населението в планинските територии в България.

Методология

За да се направят достатъчно точни прогнози за динамиката на населението в планинските територии, е необходимо да се определят и измерят демографските фактори, влияещи върху изменението на населението. В литературата и приетите методи за прогнозиране на населението основните показатели, влияещи върху изменението на населението, са следните: населението на дадена територия (в случая населението в планинските територии) през текущия период, очакваните нива на смъртност, раждане и естествен прираст, равнището на миграционните потоци за същия период.

При изготвянето на демографската прогноза на населението в планинските територии на България е използван метода на повъзрастовото придвижване (или методът на кохортните компоненти) на населението. Той притежава концептуално предимство, тъй като групира населението по възрастови кохорти (възрастови групи през пет години) и се изчисляват характеристиките (коефициентите) на основните фактори за всяка група поотделно. Декомпозицията според възрастта на населението дава възможност да се оцени бъдещия демографски потенциал на работната сила и репродуктивните възможности на населението. Тези предимства го определят като най-подходящ при избора на метода за прогнозиране пред останалите методи (метод на екстраполация, симптоматичния анализ, регресионния анализ и др.).

Технологията на прогнозиране на населението по метода на кохортните компоненти за всеки изследван период преминава през следните етапи:

1) Идентифициране на основните елементи:

- Брой на населението разпределено по възрастови групи с интервал от пет години;
- Оценка на нивото на преживяване на различните възрастови групи за минал (известен) период. Този коефициент е противоположен на коефициента на смъртност и представлява вероятността хората от една група (примерно от 0 до 4 години) да преживеят до следващата възрастова група, като се отчитат промените в естественото нарастване/намаляване на населението;

- Изчисляване на броя на жените във фертилна възраст;
- Определяне на коефициентите на плодовитост. С тази стъпка се цели да се определи през прогнозирания период броят на лицата в първата възрастова група (от 0 до 4 години). Коефициента се изчислява като съотношение на броя на родените и броя на жените във фертилна възраст на 1000 д.

2) Проектиране на броя на населението за всички възрастови групи освен за първата група.

3) Изчисляване на броя на родените в първата възрастова група от 0-4 г. на базата на коефициента на плодовитост и броя на жените във фертилна възраст.

4) Коригиране на броя на родените във възрастовата група от 0-4 години със съответната вероятност за доживяване.

5) Окончателно сумарно проектиране на населението и по възрастови групи на населението в планинските територии и по населени места въз основа на резултатите от точки 2, 3 и 4.

Като изходни данни са взети възрастовата структура на населението по населени места (попадащи в планинските територии) през 2014 г. и за последните две преброявания през 2001 и 2011 г., както и данни от текущата демографска статистика за естественото (раждаемост, смъртност, естествен прираст) и механичното (заселени, изселени, механичен прираст) движение и тенденциите в тяхното изменение за последните 15 години. При разработването на демографската прогноза са заложили както общите нива на раждаемостта, смъртността и естествения прираст, така и броя на жените във фертилна възраст и съответно повъзрастовия коефициент на плодовитост. При различните варианти на прогнозата са заложили различни варианти за раждаемостта и плодовитостта. Вероятността за умирање, вероятността за доживяване до следващата година са взети от разработените таблици за смъртност от Националния статистически институт.

Демографската прогноза се предлага в тривариантна времева (за периода 2020-2050 г.) и пространствена (по населени места) прогноза на населението (брой, възрастова структура), отчитайки степента на влияние на факторите със стимулиращ и със задържащ фактор. Изработването на прогнозата в три варианта гарантира по-голяма гъвкавост и предвиждане на факторите, които ще повлияят на бъдещото демографско развитие на тези територии.

При разработването на отделните варианти на демографската прогноза се отчитат както досегашните тенденции в демографското развитие, така и очакваното въздействие на различни по своя характер фактори. В този смисъл са и различията в числовите стойности на отделните варианти на демографска прогноза. Разработените варианти на демографската прогноза са:

- I вариант (тенденциален), при който е заложило запазване на тенденциите от досегашното демографско, социално-икономическо и инфраструктурно развитие на селищата в планинските територии. Според прогнозата на НСИ този вариант (при хипотеза на конвергентност) се определя като реалистичен.

- II вариант (оптимистичен), при който се предполага, че демографското развитие ще протича при благоприятни социално-икономически процеси в планинските територии.

- III вариант (песимистичен), при този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в планинските територии и влошаване на демографските процеси.

Различните варианти на демографска прогноза се базират на предвижданията за очакваното бъдещо развитие на естествения и на механичния прираст на населението. Те са с хипотетичен характер и се отчитат сегашната динамика на раждаемостта, смъртността, броя на жените във фертилна възраст и коефициента на плодовитост, заселванията и изселванията. При определяне на параметрите на демографската прогноза за броя на населението в планинските територии по възприетите е приложен диференцирания подход. За всяко едно от населените места в планинските територии са определени индивидуални стойности на коефициента на плодовитост и коефициент на механичен прираст (отчитайки досегашните стойности и тенденциите в тези процеси при реалистичния вариант, влошаване на демографските показатели при песимистичния вариант и подобряване на демографската ситуация при оптимистичния вариант). Вероятността за умирање, вероятността за доживяване до следващата година са взети от разработените таблици за смъртност от Националния статистически институт. Средна продължителност на живота е заложило запазване на стойностите η и при трите варианта на прогнозата на 74,7 години (в т.ч. 71,1 за мъжете и 78,28 за жените).

Прогнози за броя на населението

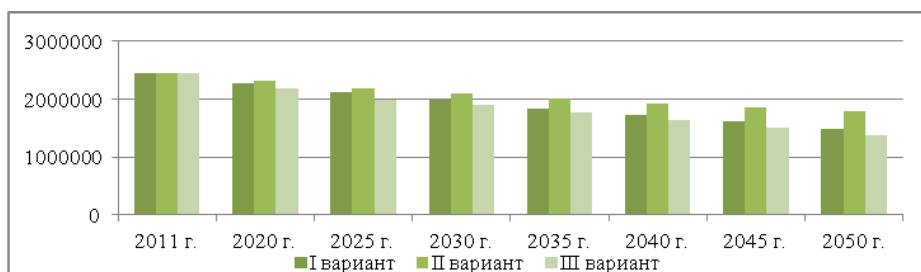
Очертаните планински и полупланински територии обхващат 42 % от територията на страната. В тях попадат 2562 селища (в т.ч. 126 града), или близо половината от населените места в страната (48%). Населението в планинските територии през последното преброяване (2011 г.) наброява 2459 хил.д., което съставлява 33,3% от населението на България. Гъстотата на населението е значително по-ниска ($53,4 \text{ д/км}^2$) от средната за страната ($64,5 \text{ д/км}^2$).

Демографските процеси са отражение на икономическите, етнокултурните, психологическите и др. фактори. Демографската ситуация в планинските територии е от регресивен тип. При проследяване на тенденциите в изменението на раждаемостта, смъртността и естествения прираст в планинските територии, сравнени със средните стойности на страната, се установяват едни и същи тенденции в промените на техните стойности. Поради много ниската средна

раждаемост в страната не се наблюдават съществени различия в равнището на раждаемостта между планинските територии и средните стойности за страната. В началото на XXI век раждаемостта в планинските територии е 8,6 - 9‰, следва нарастване на нейните стойности до 10,1-10,4‰ през 2007-2008 г., и отново намаление до 8,8‰ през 2013 г. Стойностите на смъртността постепенно нарастват от 13,7 ‰ в началото на XXI в. до 14,4‰ през 2005 г. и 15,4‰ през 2013 г. Във връзка с нарастването на смъртността отрицателните стойности на естествения прираст нарастват от -4,7 ‰ през 2000 г. до -6,2‰ през 2013 г. Коефициентът на механичен прираст през целия разглеждан период е с отрицателни стойности и е в рамките на -2‰ и -3‰. В началото на XXI в. той се формира от по-високи нива на коефициента на заселване (25-27‰) и изселване (27-30‰), докато в края на разглеждания период поради изчерпване на демографския потенциал на селищата в планинските територии коефициента на заселване и изселване намалява, съответно на 11-12‰ и 13-15‰.

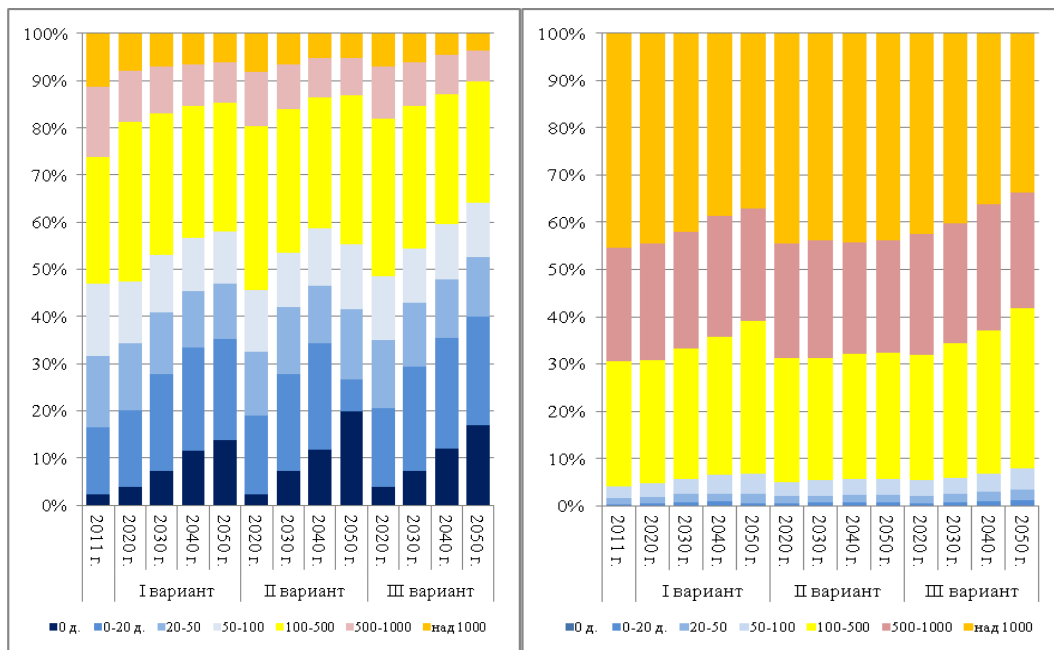
Демографските прогнози обикновено са изпълнени с редица условности, макар че отразяваните процеси са с еднопосочни, устойчиви и дългосрочни тенденции. Причините за тези условности са различни. Една част от тях имат демографска природа, произтичат от стохастиката на демографските процеси, предопределяща бъдещето развитие в определени граници и конкретни цифри. Друга част от тях имат икономически, психологически, културен, етнически, религиозен и др. характер. При определяне на прогнозното население е отчетено влиянието на две основни групи фактори, които условно могат да бъдат определени на стимулиращи и задържащи демографското развитие. Към първата група фактори се включват повишаване на инвестиционната активност и съживяване на икономиката, подобряване на изградената инфраструктура, повишаване на регионалните функции, подобряване на материалната база, нарастване на туристическия потенциал на планинските територии и т.н. Към втората група фактори се включват – задълбочаване на икономическата криза, намаляване на инвестиционната активност, увеличаване на социално значимите заболявания, нарастване на емиграционната подвижност, влошаване на екологичната обстановка, влошаване на жизненото равнище, увеличаване на безработицата, негативни промени в психологическата нагласа за отглеждане на дете имайки предвид, че възпроизводството на населението в своята същност е икономически и социално обусловен в планинските територии и др.

През 2011 г. населението в планинските територии наброява 2 459 хил.д. (33% от населението на България). Чрез прилагане на прогнозните стойности на посочените демографски показатели и отчитайки степента на влияние на двете групи фактори е определена и демографската прогноза за общия брой на населението по трите варианта (Фиг.2.). И трите варианта на прогнозата се предвижда намаление на населението (през 2020 г. ще достигне съответно – 2 280 хил.д., 2309 хил.д. и 2 178 хил.д., а през 2050 г. – 1 496 хил.д., 1 787 хил.д., 1 380 хил.д.), но с различни темпове. При реалистичния вариант населението намалява с -1,3% средногодишно, при оптимистичния, който се отчита като най-благоприятен, броя на населението намалява с -0,8% средногодишно; при песимистичния с -1,5% средногодишен темп на прираст.

Фиг.2. Прогноза на броя на населението в планинските територии (2011-2050 г.)

В градовете са съсредоточени 64,2% от населението в планинските територии през 2011 г., което е с осем пункта по-малко от това за страната. Тази концентрация през следващите десетилетия ще се увеличи незначително до 68% през 2050 г. и при трите варианта на прогнозата. Градското население в планинските територии е съсредоточено в 126 града, като основната част от тях са много малки (до 3000 д.) и малки градове (от 3000 до 10 000 д.). Те съставляват 74 % от градовете в планинските територии, но в тях се формират едва 24% от градското население. До края на прогнозния период тези селища ще достигнат до 80 % от градските селища и в тях се очаква да бъде концентрирано 30% от градското население. Ниското ниво на урбанизация в региона е индикатор, за характера на икономиката и за значението на земеделието в нейната структура. Тези стойности са показателни и за това, че голяма част от населението няма непосредствен достъп до редица услуги, които са достъпни за градовете.

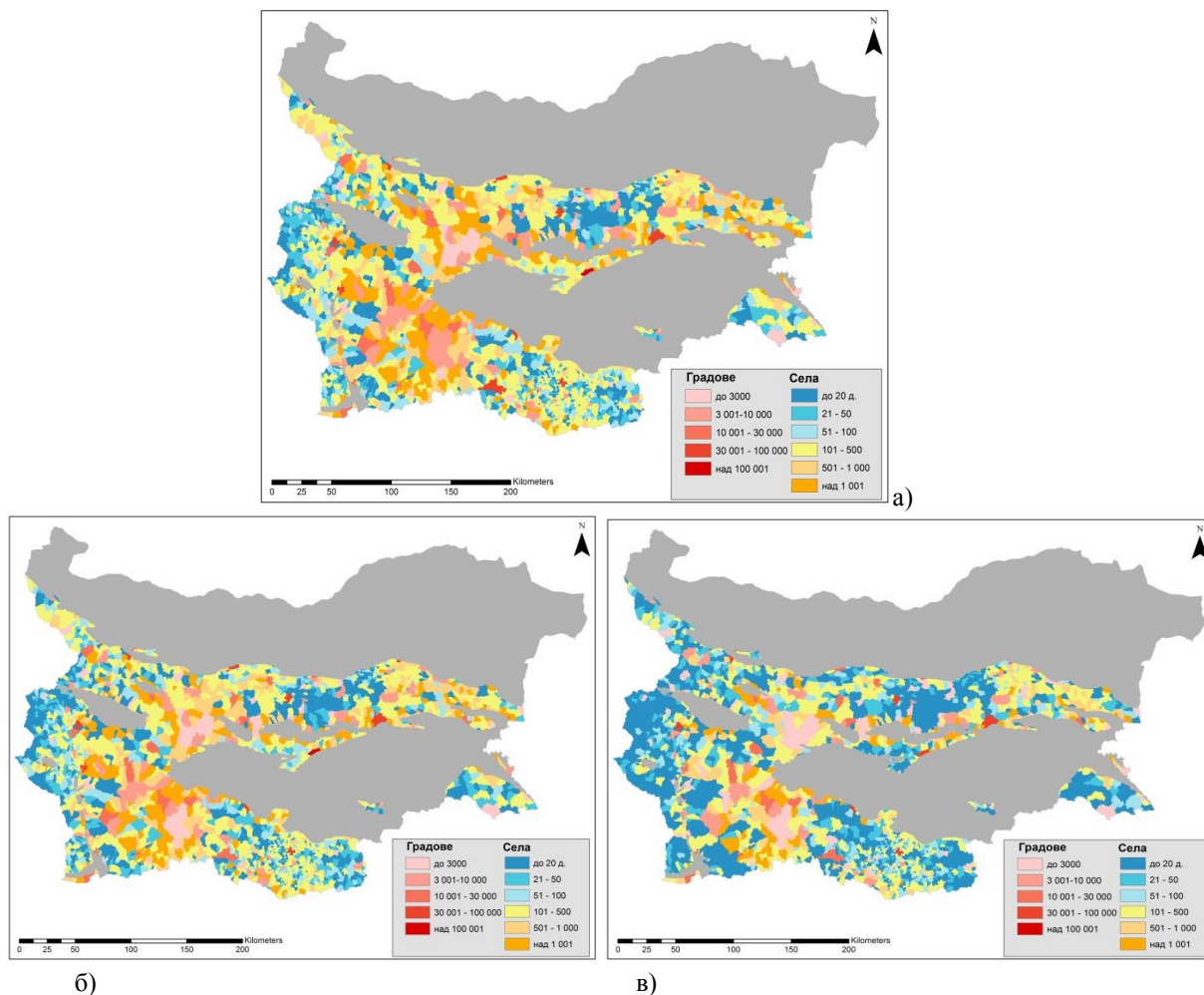

а).
б).
Фиг.3. Разпределение на селищата и населението в зависимост от броя на населението в селата в планинските територии (2011 – 2050 г.)

Географските особености се отразяват на пространствената организация на населението. Развитието и характера на селищната мрежа играе съществена роля върху цялостното социално и икономическо развитие на отделните територии, особено при изграждането на икономически ефективна транспортна мрежа и достъпа на населението до различни видове услуги. В структурата на селските селища през 2011 г. преобладават тези с население до 100 д. Те съставляват близо половината от селските селища в планинските територии. През следващите десетилетия се наблюдава значително нарастване на тази група и при трите варианта на прогнозата (Фиг.3а). През 2050 г. при различните варианти на прогнозата те достигат между 54% (II вариант на прогнозата), 58% (I вариант на прогнозата) и 64 % (III вариант на прогнозата). Най-бързо нарастват обезлюдените селища, което подчертава засилване на процесите на депопулация. През 2050 г. без население ще останат близо 1/5 от селските селища в планинските територии. Високата гъстота на селищната мрежа и малкия размер на едно село е индикатор за проблеми свързани с осигуряването на стоки и услуги, които поддържат стандарта на живот и са необходими в ежедневието.

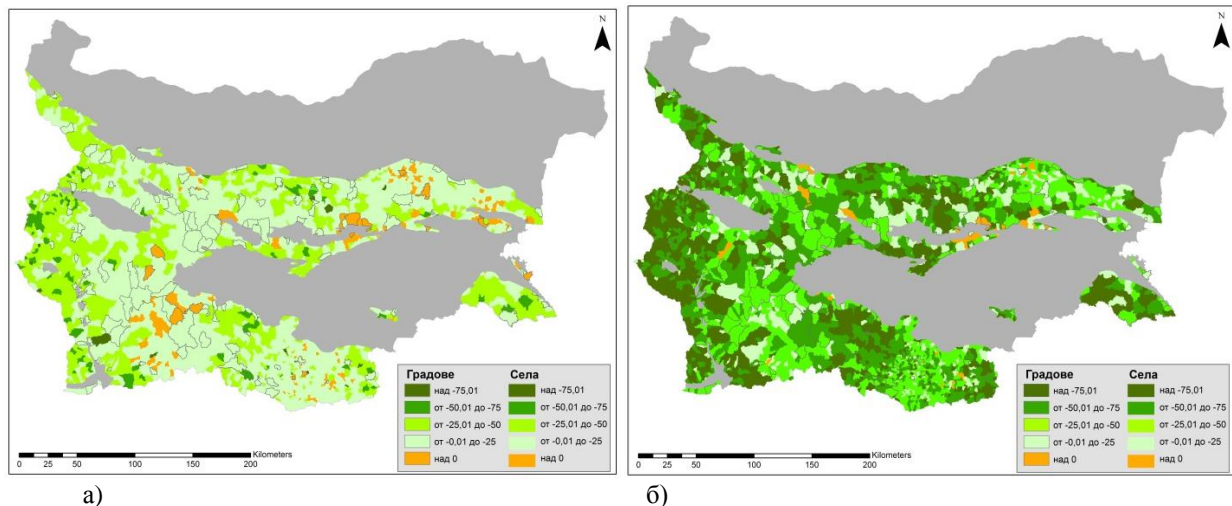
По-голяма част от селското население в планинските територии през 2011 г. се формира в селищата с над 1000 д. (46 %) и от 500-1000 д. (23%). През следващите години и при трите варианта на прогнозата този дял ще се промени незначително (Фиг.3б).

Селата с население до 100 д. през 2011 г. са разпространени основно в Централна Стара планина, Западна Стара планина, Източни Родопи, източните части на Западни Родопи, Краището, Осоговско-Беласишката планинска редица, Странджа и западното подножие на Рила и Пирин (Фиг.4а). През следващите години се наблюдава значително нарастване на тези ареали, като в споменатите планински територии, селищата разположени в тях ще бъдат обезлюдени или населението в тях ще наброява до 20 д. Големите за тези територии села (над 1000 д.) са разположени основно по поречието на р.Места и ображдащите я планини, западните части на Западни Родопи, Източна Стара планина (където броя и относителния дял на турската и ромската етническа група е значителен) и селата, които се намират в близост до Софийската и Пазарджишко-Пловдивската агломерация (Фиг.4в).

Фиг.4. Брой на населението в селищата в планинските територии –
а) през 2011 г.; б) през 2020 г. (I вариант на прогнозата); в) през 2050 г. (I вариант на прогнозата)

До 2020 г. в изменението на броя на населението в селищата на планинските територии не се формират значителни териториални различия (Фиг.5а). Повечето селища показват намаление на броя на населението с до 20% в сравнение с 2011 г. С по-интензивни процеси на депопулация се отличават селищата в Краището, Централна Стара планина, Западна Стара планина, Осоговско-Беласишката планинска редица и Странджа (от -25 до -50%). Незначителен брой села в Източна Стара планина, Западни Родопи, Източни Родопи и селата оградящите Казанлъшката котловина, показват нарастване на броя на население. Във всички тях са регистрирани значителен брой българи мюсюлмани или население идентифицирали се с турска и ромска етническа принадлежност. През следващите десетилетия негативните тенденции в намаляването на населението не само продължават, но се задълбочават още повече. Докато до 2020 г. само отделни острови показват намаление на населението с над 50 %, то до 2050 г. картината е коренно променена, което показва задълбочаване на депопулационните процеси (Фиг.5б). В повечето селища населението ще намалее с над 75%, а само отделни части от Западни и Източни Родопи и Източна Стара планина, както и по главния път София-Плевен намалението на населението е под 25%. Освен последните очертани ареали с по-ниски темпове намалява населението в селищата разположени в близост до големите градове –до Софийската и Пазарджишко-Пловдивската агломерация .

Фиг.5. Изменение на броя на населението в планинските територии (в %):
а) 2011-2020 г.; б) 2020-2050 г.

Прогноза за броя на населението по възрастови групи

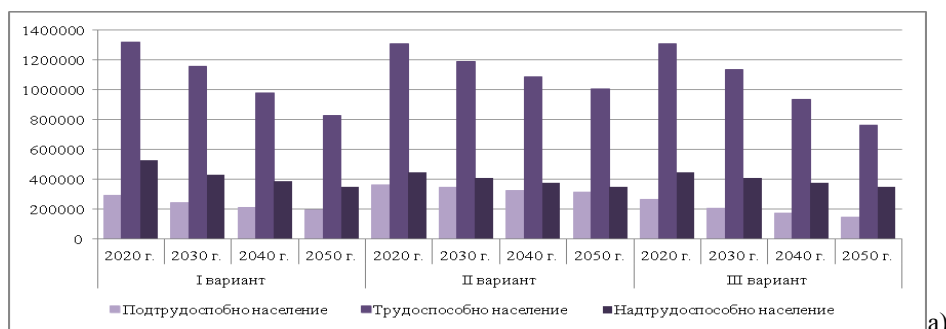
Негативните демографски процеси в планинските територии и през следващите години ще обуславят по-нататъшното влошаване на възрастовата структура на населението и всички произтичащи от това отрицателни последици, отнасящи се преди всичко до невъзможността да се осигури необходимото възпроизводство на човешки потенциал. Прогнозата на броя на населението по възрастови групи е направена от гледна точка на трудовия потенциал (подрудоспособно, трудоспособно, надрудоспособно население) и възпроизводствен потенциал (брой и относителен дял на жените във фертилна възраст – от 15 до 49 години).

Прогнозата за броя на населението по възрастови групи също е извършена в три варианта. И при трите хипотези се наблюдава намаляване на броя на населението и в трите възрастови групи (подтрудоспособна, трудоспособна и надтрудоспособна възраст), като това намаление е с различна степен на интензивност. Най-големи различия се наблюдават в подтрудоспособната възраст в зависимост от прогнозираните стойности на коефициента на плодovitост.

При *първия вариант* (тенденциален) се наблюдава умерено намаляване на броя на населението в подтрудоспособна възраст, като то съставлява около 13-14% от населението на планинските територии. Трудоспособното население намалява с около пет пункта и достига 63% през 2020 г. и 60% през 2050 г. Надтрудоспособното население нараства за сметка на трудоспособното и достига 23% през 2020 г. и 25% през 2050 г.

При *втория вариант* (оптимистичен) се наблюдава нарастване на броя на населението в подтрудоспособна възраст до 2030 г., след което намалява под изходните нива през 2011 г. То достига по-висок относителен дял в сравнение с първия вариант на прогнозата – 17-18%. Увеличаването на относителния дял на това население с 2-3 пункта е за сметка на населението в трудоспособна възраст, което достига 62% през 2020 г. и 60% през 2050 г. Делът на надтрудоспособното население през разглеждания прогнозен период остава непроменен в рамките на 20-21%.

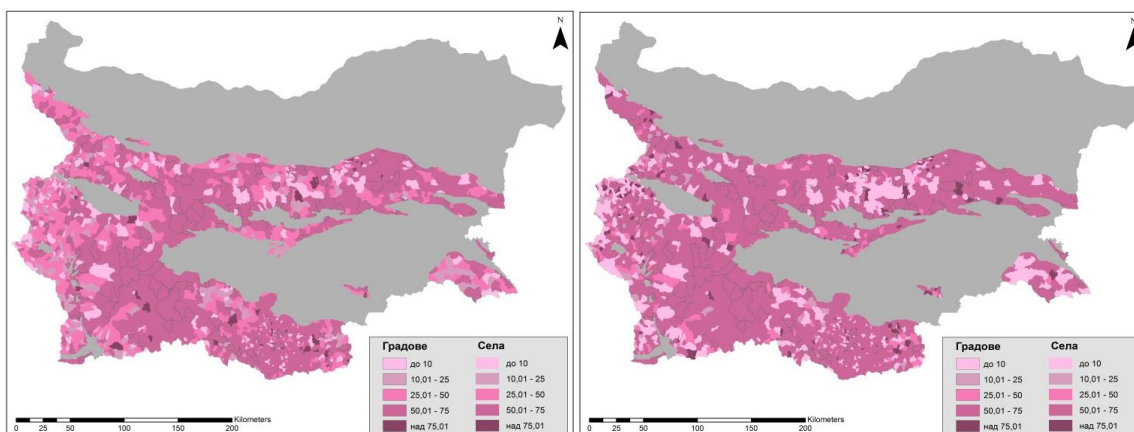
При *третия вариант* (песимистичен) се наблюдава намаляване както на абсолютния, така и на относителния дял на подтрудоспособното население с три пункта и достига 11% още през 2020 г. Делът на трудоспособното население намалява на 60% през 2050 г.. При този вариант на прогнозата се наблюдава най-голямо нарастване на относителния дял на надтрудоспособното население, което достига 29% през 2050 г.

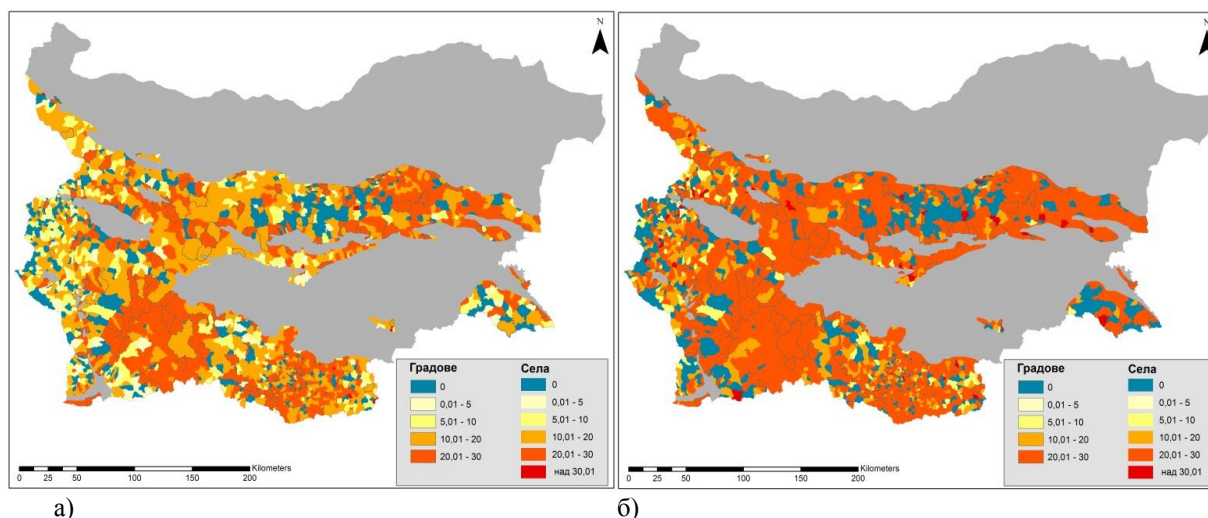
Фиг. 6. Промени в броя на: а) трудоспособното, подтрудоспособното и надтрудоспособното население в планинските територии през 2011-2050 г. при трите варианти на прогнозата; б) жените във фертилна възраст в планинските територии през 2011-2050 г. при трите варианти на прогнозата

Регионалните различия в промените на относителния дял на населението в трудоспособна възраст са показани на Фиг. 7.

Фиг.7. Промени в относителния дял на трудоспособното население в планинските територии при първия вариант на прогнозата– а) 2020 г.; б) 2050 г.

Намаляващият брой и относителен дял на подтрудоспособно население е индикатор за неблагоприятно бъдещо възпроизводство на населението по естествен път и води до засилване на процесите на обезлюдяване и намаляване на количеството на работната сила. Показателни са и процесите в намаляването на жените във фертилна възраст (Фиг.6б). Регионалните различия в промените в относителния дял на жените във фертилна възраст са показани на Фиг.8.

Фиг.8. Промени в относителния дял на жените във фертилна възраст в планинските територии при първия вариант на прогнозата– а) 2020 г.; б) 2050 г.

Негативните демографски процеси във възрастовата структура на планинските територии, които се очакват да се засилят през следващите десетилетия са сериозен задържащ фактор за бъдещото развитие на планинските територии и поражда множество други проблеми.

Заклучение

Планинските територии в България се отличават в регионален аспект по своя природен, демографски и социално-икономически потенциал. Териториалната им диференциация е резултат от влиянието на комбинация от социални, икономически, исторически, еволюционни, трансформационни, етнокултурни, политически, екологични и други фактори. Продължаващата икономическа криза се отразява в много по-голяма степен върху планинските територии, имайки предвид периферното им географско положение, както спрямо държавните граници, така и спрямо основните оси на урбанистично и икономическо пространствено развитие на страната.

Човешките ресурси са важна част от териториалния капитал на даден регион. Демографските процеси са ключов фактор за развитието на планинските територии. Повечето селища в планинските територии се сблъскват с повече от едно демографско предизвикателство: намаляване на населението под „критичната“ демографска маса, която да му осигури едно бъдещо възраждане, за да се избегнат формирането на обширни ареали застрашени от обезлюдяване; намаляване на жените във фертилна възраст, което е показателно за изчерпване на възпроизводствения потенциал; намаляване на населението в подтрудолюбна и трудолюбна възраст, което затруднява ефективното функциониране на пазара на труда; застаряването на населението влияе и върху други функционални системи, като здравеопазване, образование и други обекти на социалната инфраструктура; особеностите в морфометричните характеристики оказват влияние върху формирането на пространствения модел на селищната мрежа, която се отличава с увеличаване на обезлюдените селища и нарастване на селищата с „критично“ ниска демографска маса, тази конфигурация на селищната структура затруднява изграждането и ефективното функциониране на обектите от социалната инфраструктура. Тези предизвикателства се комбинират по един много сложен и взаимосвързан процес, който подсилва негативните ефекти. Всички тези тенденции, които в близките години и десетилетия се задълбочават, обричат на неуспех усилията за бъдещо икономическо възраждане на планинските територии, тъй като те се превръщат в икономически неефективни и неконкурентноспособни. Тези процеси много често се комбинират и с други предизвикателства от недемографски характер: природогеографски препятствия (силна разчлененост на релефа), което затруднява изграждането на високоразвита техническа инфраструктура; отдалеченост от главните урбанизационни оси, които съвсем естествено пресичат равнинните територии на страната; отдалеченост от големите градове, което предопределя ниското ниво на достъп до основни услуги, моноструктурност на икономиката и силна зависимост от развитието на отрасли от първичния сектор (селско стопанство, риболов, горско стопанство) и т.н. Всички тези процеси обричат планинските територии на засилени процеси на депопулация през близките десетилетия. В същото време, не трябва да се пропуска факта, че поради техните специфични географски характеристики, в тези територии съществува голям потенциал за растежи, като уникални природни условия, културно наследство и предпоставки за развитието на туризма.

Планинските територии не са хомогенни райони от гледна точка на икономическото си развитие и възможностите и перспективите за развитието им. Всички тези проблеми, обаче изискват прилагането на цялостен политически подход, който трябва да вземе под внимание местните условия, като възможности за развитие, засилване на връзките между прилежащите големи градове, развитие на полицентрична система от малките и средните градове и тяхната съподчиненост, особено при осигуряването на някои услуги и т.н. Политическите подходи трябва да са насочени първоначално към преодоляването на сериозните демографски предизвикателства, които трябва да бъдат основа и за преодоляване на икономически предизвикателства. Като цяло в Европа се сблъскват две хипотези. Според едната хипотеза, подобряването на демографската обстановка ще увеличи инвестиционната активност и ще подобри икономическото положение в определена територия. Според другата противоположна хипотеза се твърди, че подобряване на икономическата и социалната обстановка, диверсифицирането на икономиката, съобразена с местните природни ресурси, и генериране на нови работни места, насърчаването на развитието на туризма и свързаните с него дейности, би привлекла демографска маса от други територии и би стимулирала повишаването на раждаемостта.

За да се постигне по-бърз резултат, в българските условия, трябва да се комбинират и двата подхода, може би?

Литература

- Върбанов, М., Г. Алексиев, Ч. Младенов, Н. Илиева, М. Николова, З. Матева, Р. Вацева, Б. Кулов (2015) Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и приграничните райони в България на ниво общини за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставани райони. Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН
- Kapos, V., J. Rhind, M. Edwards, M.F. Price and C. Ravilious (2000) Developing a map of the world's mountain forests. In: Forests in Sustainable Mountain Development: A State-of-Knowledge Report for 2000, M.F. Price and N. Butt (eds.), CAB International, Wallingford, pp. 4–9.
- Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries, (2004), Nordregio (DG Regio Study), Final report, European Commission contract, pp. 22.
- Price, M.F., L.A.G. Moss, and P.W. Williams, (2004) Tourism and amenity migration. In: Mountains of the World—A Global Priority, B. Messerli and J.D. Ives (eds.). Parthenon Publishing Group, New York, London, pp. 249–280
- Study on the relevance and the effectiveness of ERDF and Cohesion Fund support to Regions with Specific Geographical Features – Islands, Mountainous and Sparsely Populated areas (2012) Final Report: Volume 1, February, pp.107.
- The ESPON 2013 Programme Territorial Diversity (TeDi) Targeted Analysis (2013) Final Report, EUROPEAN UNION, Part-financed by the European Regional Development Fund, pp. 320.
- Зелена книга за териториалното сближаване, пътят напред (2008) Inforegio, panorama, декември, 2008, №28, 20 стр.
- Тази публикация се спонсорира от програма „Национални, европейски и цивилизационни измерения на диалога „Култура – език – медии““ към Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, финансиран от Фонд "Научни изследвания" на МОН.